

Eugen SIMION

Tot despre modelul grec în cultura
română: parabole mitologice,
comedii de moravuri.
Belphegor în lumea balcanică (I)

Abstract

The author discusses the Neo-Greek model in Romanian culture, pointing out the themes that might have influenced our writers, such as I. L. Caragiale. The employed themes circulated widely from the Orient to Western Europe. It is interesting to reveal that the main genres which succeeded in our space were mythological parables and the comedy of mores. The favourite hero of these stories is the devil, who is deceived and horrified by the human character.

Keywords: Neo-Greek model, Romanian culture, influence, the devil deceived by the (wo)man, mythological parables, comedy of mores.

Revin la *modelul grec* în cultura română, mai precis la scrierile rămase în manuscris, descoperite în ultimele decenii. Am semnalat mai înainte o piesă atribuită lui Rigos Fereos despre moravurile lumii fanariote. Fiind redactate în grecește, ele aparțin, desigur, literaturii neogrecești. Interesează, totuși, și cultura română, cum încerc să dovedesc, mai departe, din mai multe motive. Multe dintre ele anunță farsele lui Faca și parodiile pe teme mitologice. Sunt și alte narațiuni parabolice în care intră și un element de miraculos (în stilul, de altfel, gustat în epocă) și comedii de moravuri ce merită a fi semnalate. În antologia întocmită de Lia Brad Chisacof dăm, întâi, peste un fragment de proză numit de K. Th. Dimaras *Anonimul din 1789*, cu justificarea că, deși tipărit, textul nu are un autor cunoscut. Textul redactat în grecește este precedat de o „Înștiințare” din care cititorul deduce că a fost scris nu pentru altceva decât pentru petrecerea câtorva prieteni. Avertisment, evident, ce trebuie primit cu grijă pentru că de multe ori petrecerile în scris ascund scopuri secrete. Aici, tonul este, într-adevăr, predominant zeflemitor, plin de aluzii satirice. Un abate se cheamă „Scortescula”, o acade-

mie în care se practică fizica experimentală este numită „Academia Tălpălăriei”, în fine, personajul narator care, potrivit stilului din epocă, este și personajul principal al acestei narațiuni umoristice, e Baron și se cheamă Mustafa aga Fiul lui Duca Habambașa Ieromonahul... Comentatorii acestui text cu multe trimiteri ne atrag atenția că numele personajului sugerează faptul că în el sunt cuprinse cele trei religii: islamul, cultul mozaic și creștinismul... Sunt, apoi, denumirile persiflante ale localităților prin care se preumblă eroul, un fel de *Le diable boiteux* în spațiu balcano-dunărean. Trimiterea la eroul lui Lesage este făcută, de altfel, în textul acesta în care sunt și alte referințe culturale (Voltaire, de pildă). În fine, nota umoristică este întărită de haosul topografic, ca să zicem astfel, din acest spațiu epic. Mecca este cetatea Englierei, Baronul cu patru-cinci nume se trage din neamul lui Murat Ali Cantacuzino, padișah al Olandei, capitala Austriei este Bagdad, Cetatea de scaun a Valahiei se cheamă „Găureni” și aici domnește „Măria Sa Zoița Matei”, vestită pentru „strălucitul ei neam de țigani” etc.

În interiorul prozei livresc-parodice se desfășoară o comedie de moravuri cu multe

fapte de spaimă. Comedia începe în orașul Nula (altă denumire semnificativă!) și se încheie în ținutul himerelor. Pregătindu-se de moarte, Baronul se confesează lui Pater Pangration, trimis al lui Dumnezeu („de meserie sfânt” – notează autorul), numai că, în loc să se pocăiască pentru multele lui fărâdelegi, Baronul Mustafa se vinde diavolului, după o crâncenă luptă dintre ceata de sfinți și oștenii lui Belzebut. Șiretul Mustafa nu-și vinde însă degeaba sufletul, cere și primește de la „Pașa Diavolul” dezlegare de a vizita Austria (Bagdadul) și Naninapog (Bagdonia, adică Moldova) pentru a-și vedea prietenii. Târgul se încheie și Mustafa vizitează la Bagdad un amic arghirofil feroc, apoi vede un negustor, pe nume Melchisedec, care tocmai citește un bilet de amor trimis de Zoița împărăteasa Matehai,

ibovnica lui. Împărăteasa, reiese din aceste confesiuni buruienoase, este căsătorită cu Arhon Corneliu și, cum s-a observat, nu-i deloc ușă de biserică, ba, dimpotrivă, arată o disponibilitate totală... De grațiile ei se bucură nu numai Melchisedec, dar și Chir Grigorios, un baron cu nume porcos de mădular.

Rătăcirile diavolului balcanic continuă și, într-un rând, ajunge la un prieten cu nume imposibil (Postelnicoversaierodimitrakios) care recită versuri franțuzești și se bizuie în conversația cu Belzebut pe teoriile lui Voltaire. Numai că Belzebut nu-i iubește pe filosofi laici și-l numește pe Voltaire „un prost”... Alt prieten al Baronului Mustafa este Daniil sfântmonah, om de carte, admirator al lui Anacreon. În casa grămaticului Gheorgache, Baronul vândut diavolului cunoaște o „huidumă”, o „vedenie”, adică o femeie pe care o descrie în acest chip: „era înaltă de o jumătate de cot, cam tot atât de lată, între toate mădularele o asemănare desăvârșită, făcută atât de armonios încât capul era cu aproximație a treia parte din trup, gât, piept și restul trupului așa de bine legate unul de celălalt încât nu puteai să vezi unde începe unul și unde se termină celălalt, bărbia era îngrozitor de lungă și cu toate astea fața ei părea un pătrat simetric pentru că fruntea îi era pe atât de joasă pe cât îi era de lunguiață bărbia; ochii îi erau așa de rotunzi și de holbați înafară încât puteai să-i spui biopsis precum cândva babalâcul Homer; gura îi era așa de mare că încăpea într-însa un măr domnesc, totul era ca să-i încerci dinții și să nu întri în prea mare primejdie; și dacă vreodată un poet din buzele ei sălaş o să-și facă și culcuș muzelor, mărturisesc că s-ar putea ca din lipsa de spațiu aceste zeițe cu câțiva amorași să încapă acolo în toată comoditatea”.

Un portret monstruos – grotesc în care intră multe elemente de realism fabulos, specific basmului. Valoarea literară, câtă există, nu vine însă de aici, ci din modul în care autorul, om cultivat, adaptează o temă ce circulă în literatura europeană din secolul al XVIII-lea la realitățile lumii răsăritene. El introduce și această utopie satirică și un element de miraculos popular, frecvent în

imaginarul medieval... Călătoria prin lumea turcită din orientul european se încheie cu scârbirea eroului („minte mi s-a sâstisit și inima mi s-a slugărit”) și capturarea lui de către „chirii draci” pentru a-l duce în iad unde este promovată ca ghețner în regimentul himerelor... Urmează o trezire din vis (a cui?) și o formulă matematică indecifrabilă. Pentru ca misterul să continue...

Scrierea aparține, desigur, ca și celelalte, literaturii neogrețești. Pentru noi, ea este notabilă din două motive: 1) Pentru că o bună parte din întâmplările narate se petrec în spațiul românesc și punctele ei de referință sunt, uneori, moldo-valahe și 2) pentru că sugerează gustul estetic al clasei intelectuale greco-românești la sfârșitul secolului al XVIII-lea... Tema diavolului amestecat în treburile și moravurile lumii românești va fi folosită, un secol mai târziu, cu alte efecte literare, de Creangă și I.L. Caragiale...

*

Interesul pentru comedia moravurilor se vede mai limpede în alte nuvele și piese de teatru cum ar fi *Istoria galantă după Evemenia și Sapfiade sau spion al celor lumești* (ms. grecesc, nr. 924) redactată în greaca arhaizantă* ce un anume Constantin Kūset, care se recomandă singur la sfârșitul nuvelei: „au dăinuit peripețiile lui Sapfiade prin mâna lui Constantin Ruset. Tema nuvelei este anunțată în primul rând: „Se întâmplă multe rele dar se și dreg, însă limba femeilor nu se vindecă”... O temă care circulă în mai toată literatura secolului al XIX-lea. O aflăm, din nou, la I. L. Caragiale în *Kir Ianulea* și, în parte, în *Calul dracului*. Evmenia face parte din aceeași familie cu Acrivița, tipul femeii infernale în mediul românesc la sfârșitul unei medievalități târzii. În scrierea grecului Constantin Ruset, femeia cumulează toate astuțiile, iar bărbatul toate naivitățile. Narațiunea începe în divanul zeilor, acolo unde se discută cine să aibă putere pe pământ, bărbații sau femeile? Ares susține partea bărbătească, Eros pe cea femeiască. Soarta hotărăște, în cele din urmă, ca puterea să fie împărțită în chip

egal de cele două sexe, astfel ca bărbații să dețină *polul înțelepciunii și vitejiei*, iar femeile *ținutul dragostei sau regatul erosului*. În acest basm cosmic apare și un bărbat, Enias, care aduce din India o creangă cu puteri miraculoase și face ca munții care separă taberele să se topească și, astfel, plăcerile bărbaților și femeilor să se împlinescă. Basmul se desfășoară, în continuare, într-un ținut plin de miracole și simboluri („pârâul lacrimilor” produce două cascade – una se cheamă *cascadea asprimii*, cealaltă *cascadea disprețului*; un alt pârâu se numește *pârâul prefăcătoriei* și el curge pe lângă *valea plăcerilor* și pe lângă un lac mlăștinos în care se găsesc două stânci: *stânca aceloră cu virtute* și *stânca aceloră cu minte*).

* Vezi Lia Brad Chisacof, ed. cit.

Acest regat, în care Soarta a orânduit să sadă cele două firi ale neamului omenesc și ca ele să se unească, se întinde, aflăm din introducerea mitologică, de la „așezarea tainei la regiunea perfidei”... Numai că buna socoteală a Sorții nu dă roadele așteptate în tabăra comună. Femeile practică vicleșugul și urzesc toate relele de pe pământ, iar bărbații cad victime acestor combinații diavolești. Ajunși în împărăția lui Hades, ei se plâng celor doi judecători temuți, Minas și Radamant, de nedreptățile săvârșite de infernele neveste. Judecătorii din Tartar, ascultând plângerile, decid să trimită pe Belfagor, cel mai născocitor dintre demoni, să verifice aceste grele acuzații și dacă este cazul, să cunoască în chip direct toate prefăcătoriile, hachițele firii muie-rești... Ordinul lui Pluton prevede ca el să treacă prin toate experiențele conjugale (de la sărăcie la gelozie și trădare) și să nu ocolească în niciun fel catastrofele existenței. I se dă un termen de zece ani și, în sprijin, doi servitori draci, cinci sute de pungi de bani și o scrisoare de la bătrânul filosof Diogene adresată lui Biolyhnon din Atena care întărește temeiurile acestei misii justițiare...

Ce urmează este în mare istoria din nuvela atribuită lui Machavelli (*Belfagor arcidiavolo*, 1549), adaptată mentalităților greco-constantinopolitane. Tema, preluată și adoptată de mulți autori, în mai toate literaturile, pornește de la o legendă orientală, spun cei care au studiat circulația ei. Oricum, prezența ei în misterile medievale este masivă, iar după apariția nuvelei lui Machiavelli și a poemului lui La Fontaine, circulația în spațiul cultural european (inclusiv în povestirile populare) crește. Scenariul epic este cam același: pentru că sufletele bărbaților ajunși în infern se plâng de răutatea femeilor și dau vina pe ele pentru păcatele pe care le-a săvârșit, Pluton îl trimite pe pământ pe Belfagor, *prințul demonilor*, pentru a verifica veridicitatea acestor plângeri. În narațiunea lui Machiavelli, Belfagor, însoțit de o ceată de slujitori și cu o mare sumă de bani în lăzi, ajunge la Florența sub numele de Roderic de Castille, nobil spaniol. Aici se însoară cu Honesta, o fată frumoasă, săracă și ascultătoare, dar, după puțină vreme, descoperă în ea toate

cursurile din lume. Ruinat, încolțit de creditori, Don Roderic fuge și este salvat de un țăran din împrejurimile Florenței în schimbul promisiunii că-i va da puterea vrăjitoarească de a exorciza demonii din ființele posedate... Condiția este ca țăranul să nu folosească mai multe de două ori noua lui știință. Numai că, prinzând gustul vrăjitoriei și solicitat de regele Franței pentru a-i vindeca fiica îndrăcită, țăranul florentin încalcă înțelegerea și găsește o soluție isteată pentru a scoate pe Belfagor din trupul prințesei: îl amenință cu apariția iminentă a Honestei, soția mai rea decât iadul... Îngrozit, Belfagor fuge de pe pământ, întorcându-se în lumea lui.

În linii mari, *Istoria galantă după Evmenia și Sapfitiade* urmează cam aceeași schemă epică. Ajuns pe pământ, Belfagor își ia numele de Sapfiade al lui Anhidios și își fabrică o biografie credibilă. Este mare de stat, frumos, are ușurință la vorbă, e glumeț, învață repede limba locală și dă dovadă de multă știință veche și nouă (indienească, asiriană, arăbească și europenească). Cum este bogat și tânăr (30 de ani), Belfagor (Sapfiade) este curtat de nobilii și negustorii locului (locul este, să nu uităm, capitala Imperiului Otoman), toți dorindu-l ginere. El alege, în cele din urmă, pe Evmenia, „fată preafrumoasă și preaevghenită și trăită bine”, fiica unui boier dintr-un neam vechi și vestit de la Stambul... De la acest punct începe propriu zis comedia de moravuri lumești și drama pământeanului Sapfiade. Ca să primească pe frumoasa, bine crescută Evmenia, el trebuie să plătească, mai întâi, părinților o sumă mare de bani, apoi să facă daruri scumpe surorilor, fraților și rudelor apropiate și chiar servitorilor miresei, să achite costurile nunții etc. Când să intre, după ceremonia costisitoare, în camera tinerei soții, Sapfiade este oprit de dadă care-i cere să plătească, după obiceiul locului, prețul fecioriei, apoi un preț aparte pentru dada care a îngrijit mireasa până acum.

Pretențiile Evmeniei sunt mari și fără sfârșit, pentru orice ea solicită cadouri scumpe și, capricioasă, cere îndepărtarea celor doi servitori fideli lui Sapfiade (Ianilis și Manilis – diavolii însoțitori). Femeia este

infernală, provoacă numai pagube și războaie și, în plus, pune coarne nefericitului Saffiade chiar cu nașul copilului lor. Îngrozit și deplin convins că plângerile sufletelor din iad sunt justificate, soțul se leapădă de condiția lui de pământean și, însoțit de cele două slugi credincioase, se întoarce în ținutul umbrelor pentru a depune mărturie. *Istoria galantă după Evmenia și Saffiade* are haz și, în unele fragmente (despre cum se sulemenesc femeile și despre obiceiurile negustorești ce însoțesc o nuntă de oameni bogați sau despre șiretlicurile muierii în epoca bizantină), se vede un observator fin al moravurilor... Comentatorii narațiunii (Lia Brad Chisacof) cred că autorul, Constantin Roset (sau Ruset), ar putea fi românul Costache Bibica, hatman, care în 1787 avea o casă la Stambul.

*

Nu-i fără rost, fiind vorba de lumea balcanică și de o legendă care circulă în literaturile europene, să vedem și scenariul lui Caragiale și tipologia pe care o construiește un autor care simte enorm și vede monstruos. Scena liminară din *Belfagor*-ul lui Machiavelli în *Istoria galantă*... se repetă, cu mici modificări, în *Kir Ianulea*. Împăratul Iadului se numește, aici, Dardarot, iar pentru misia lui Belfagor este ales Aghiniță, popularul personaj din imaginarul românesc. Aghiuță, zis și „mititelul”, specializat în *bafuri* și *giumbușlucuri* în lumea demonilor, este trimis, dar, pe pământ să se „împelițeze”, să se căsătorească și să trăiască zece ani cu nevasta pentru a vedea dacă plângerile bărbaților din iad sunt sau nu îndreptățite... Aghiuță nu are încotro, se supune deciziei și, pentru că măi tusesă la București, alege orașul ca loc al surghinului său. Își ia numele de Kir Ianulea, trage la Hanul lui Maniuc, își alcătuieste o biografie de om bogat și umblat prin lume, dă bani în dreapta și stânga și anunță pe toți că vrea să se bucure de *isihie* în Valahia. E „levent și galantom, pătruns de filotinie și de hristoitie” și, pentru toate aceste virtuți, este vânat de familiile cu fete de măritate. Kir Ianulea alege în cele din urmă pe Acrivița, fata lui Hagi Cănuță, fost toptangiu. Fata

este arătoasă, blândă și supusă ca o mielușea, dar are un cusur: se uită cruciș. Semn rău prevestitor în proza lui Caragiale. Cum ajunge nevastă, Ianuloaia schimbă foaia, devine posacă și-ncrunțată, suduie slugile, își vituperează bărbatul, e zulară și cade în patima foitelor (joacă, adică, cărți). Kir Ianulea, „om de hristoitie”, cum îl prezintă naratorul, îi satisface toate poftele Acriviței și, după o vreme, își dă seama că este complet ruinat...

Până aici și o bună parte de aici încolo Caragiale urmează scenariul lui Machiavelli cu elemente ale lumii bucureștene și cu o notă de cruzime realistă în plus. Salvat de Negoită, un „mărginaș bondoc și-ndesat”, foarte șiret, Kir Ianulea trece prin situațiile cunoscute din narațiunea-cadru și fuge mâncând pământul când aude numele Acriviței, simbolul nevestei rele... Nuvela nu se oprește însă aici. Caragiale își dă o continuare realistă în genul prozei de observație morală. După ce scoate pandaliile din corpul Domniței (fiica voievodului), Negoită trece printr-o criză de conștiință și, luând urmele Acriviței, îi transferă o parte din bogățiile acumulate și puterea de a exorgiza căpătată de la Aghiuță. Acrivița le primește și, de aici înainte, cariera ei vrăjitoarească este deschisă. Narațiunea, cu multe note caragialiene (situațiile umoristice, dialogul viu, în fine, cadrul realist în care se desfășoară toate aceste superstiții, *diablerii* de sorginte medievală într-o lume amestecată), se încheie într-o notă ironică: întors în Împărăția Iadului, Aghiuță povestește în soborul diavolilor patimile lui Kir Ianulea și obține, în final, dreptul de a dormi trei sute de ani și promisiunea ca Negoită și Acrivița să nu fie primiți, când le-o veni ceasul, în iad... Să se ducă, astfel spus, pentru păcatele lor impardonabile în Rai.

Kir Ianulea este, în substanța ei, o nuvelă realistă în interiorul unei fabule medievale. Acrivița face parte, în fond, din familia personajelor *însemnate*, frecvente în opera lui Caragiale, Negoită este mărginașul șiret care reușește să păcălească pe diavol, iar Kir Ianulea este bărbatul dus de nas de nevasta prefăcută și rea, sumă a negativităților lumesti.